

EUROPA NOSTRA

Ljubljana, 6. 2. 2023

in

dr. Senada Demirović Habibija, arhitekt

Višji svetovalec za urbanizem, mesto Mostar

Docent na Univerzi "Džemal Bijedić"

Predsednik Urbane hiše IDEAA

SPOMENIK PARTIZANSKO POKOPALIŠČE V MOSTARJU: APEL ZA VPIS NA SEZNAM EVROPA NOSTRA

V arhitekturi in umetnosti nekdanje Jugoslavije izstopajo spomeniki žrtvam narodnoosvobodilne vojne, ki nas skozi izjemno umetniško govorico spominjajo in opominjajo na dostojanstvo človeškega življenja in smrti. Močno so zaznamovali javni odprti prostor nekdanje skupne države, danes radeljene na posamezne republike. Njihova unikatna arhitekturno-umetniška zasnova jih je postavila v polje brezčasnosti, ki ni omejeno z geografskimi in kulturnimi mejami, starostjo, raso ali političnimi nazori. Snovali so jih najprepoznavnejši jugoslovanski arhitekti in kiparji, kot so Bogdan Bogdanović, Edvard Ravnikar, Vojin Bakić, Dušan Džamonja in mnogi drugi. Namesto režimske simbolike so v svojih stvaritvah ob spoštovanju in razumevanju prostorskega konteksta prepletali sodobnost in preteklost, mistiko in kozmologijo, elemente antičnih nekropol in lokalne etnografije ter prostorsko poetiko.

Spomeniki so večinoma zasnovani kot kiparsko-arhitekturni objekti, abstraktne arhitekturne skulpture. Mnogi so bili zgrajeni iz betona, ki so ga z oblikovanjem, teksturami in obdelavami povzdignili v plemenit material. Postavljeni so na avtentičnih prostorskih situacijah in na zgodovinskih prizoriščih, oblikovanih kot komemorativne poti. Vsak od spomenikov pripoveduje zgodbo, povezano z dogodki in žrtvami, ki jih obeležuje.

Spomeniki so seveda tudi politična umetnost. A pri predstavljenih spomenikih to niti ne zmanjšuje niti ne povečuje njihove umetniške vrednosti. V njih se zrcali nekaj drugega: so brezkompromisen poklon človečnosti, pieteti do žrtev, podani skozi individualni umetniški izraz avtorjev.

Zdi se, da je z razpadom Jugoslavije na posamezne samostojne države leta 1991 začela izzvenevati tudi potreba po spoštovanju spomina, ki ga izražajo njena spominska obeležja. Zato so spomeniki danes po posameznih območjih različno obravnavani in v različnem stanju. Ponekod ohranjajo spoštljiv spomin na preteklost in na prizadevanja minulih generacij, drugod so zapuščeni in prepuščeni propadu ali celo oskrunjeni. Zaradi njihove abstraktnosti jih danes izkoriščajo v takšne ali drugačne namene: od snemanja reklam in glasbenih videospotov do modnih pist. Takšna raba spomenikov s strani posameznikov, ki s preteklostjo ne čutijo oziroma je ne poznajo in je zato tudi ne morejo spoštovati, je zloraba in omalovaževanje dostojanstva žrtev ter spomina nanje.

Žal usodo zapuščenosti, zlorab in uničevanja doživlja tudi spomenik Partizansko pokopališče v Mostarju v Bosni in Hercegovini, leta 1965. Gre za izjemno delo srbskega arhitekta Bogdana Bogdanovića, prvega dobitnika mednarodne nagrade Piranesi 1989, ki je svoje delo posvetil prav nekropolam in dostojanstvu smrti. V mostarskem spomeniku se odraža napredna in še vedno sodobna umetniška govorica njegovega ustvarjalca, ki presega površnost iskanja drugačnega, eksotičnega, slikovitega in nepoznanega. S svojo edinstveno zasnovo in umestitvijo v prostor je spomenik pomemben del evropske kulturne dediščine: je vez s preteklostjo, ki opominja na dostojanstvo človeškega življenja in smrti. Je dostojanstvo spomina.

Partizansko pokopališče v Mostarju je, po antičnih vzorih, oblikovano v terasah, vrezanih v pobočje hriba. V masivne oporne stene, obložene s kamnom, so vgravirani ornamentalni simboli in imena približno osemsto padlih partizanov. Še nekaj sto neidentificiranih trupel počiva v skupni grobnici. Mesto mrtvih je zasnovano kot podvojitve mesta živih, z ulicami, trgi, mostovi, stolpi in mestnimi vrati. Obredna pot se v simetričnih meandrih

vzpenja preko štirih širokih teras do vrhnje, kjer je v zadnji steni simboličen vodnjak in reliefni kozmološki motiv, ki spominja na predkolumbijske rituale v srednji Ameriki. Voda iz vodnjaka se je v osi kompleksa kaskadno zlivala do dna spomenika. Vodnjak žal danes ne deluje več. Spomenik je doživel več zaporednih vandalskih uničevanj in obnov. Lokalno prebivalstvo opozarja, da so obiskovalci večkrat doživeli grožnje in nasilje nacionalističnih skrajnežev. Ob obisku presune kontrast med zanemarjenostjo, tiho lepoto spomenika in nebrzdano turistično okupacijo bližnjega mesta z mostom, kjer je njegova lepota ponižana v piktoreskno merkantilno kuliso.

Bogdanović: *»To je spomenik jugoslovanski solidarnosti. Posvečen je mostarskemu bataljonu. Ganilo me je, da so bili borci praktično še otroci. Njihova imena: bosanska, srbska, hrvaška. Spominjala so me na otroško križarsko vojno. Večina jih je bilo ubitih. Njim so posvečeni kenotafi, simbolični grobovi. Nekaj ostankov je tu pokopanih, ne prav veliko. Spomenik je močno poškodovan, a ne da se ga porušiti, saj je vrezan v hrib in tako neuničljiv.«¹*

Z vpisom Partizanskega pokopališča v Mostarju na seznam najbolj ogrožene kulturne in naravne dediščine EUROPA NOSTRA bi bil spomenik tudi mednarodno ovrednoten kot pomemben in izjemen del evropske kulturne dediščine in identitete. Verjamemo, da bi to pri lokalni skupnosti in njihovem vodstvu spodbudilo pozitiven odnos do lastne kulturno-arhitekturne dediščine in vrednost spomenika povzdignilo nad trenutne politične poglede, kar bi preprečilo nadaljne uničevanje spomenika.

Vpis na seznam EVROPA NOSTRA bi obenem spodbudil zrelo in spoštljivo presojo umetniško arhitekturne vrednosti spomenika, opozoril na njegov kulturni in kontemplativni pomen ter s tem prispeval k vzdrževanju in ohranjanju spominskega območja in kulturne dediščine. Ter k ohranjanju dostojanstvenega spomina na ljudi, ki so med drugo svetovno vojno dali življenje za svobodo.

Maja Ivanič, direktorica galerije DESSA

www.dessa.si

in

kustosi razstave *Arhitektura. Skulptura. Spomin. Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991*

Boštjan Bugarič, Kristina Dešman, Maja Ivanič, Špela Kuhar, Eva Mavsar, Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik

¹ *Bogdanović by Bogdanović: Yugoslav Memorials through the Eyes of Their Architect.* Edited by Vladimir Kulić and Wolfgang Thaler. With text by Bogdan Bogdanović, Vladimir Kulić, Martino Stierli, MoMA Publications, 2018; prevod citata M. D.